

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МОНЕТАРНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ

Розглядається проблема монетарної соціалізації як проєкції економічної соціалізації на сферу монетарних відносин, сутність якої полягає у формуванні ціннісного ставлення до грошей, навичок монетарної поведінки, цілісного відображення в свідомості людини монетарних відносин. Подано загальну характеристику когнітивного, емоційного та поведінкового компонентів монетарної соціалізації та окреслено їх психологічні особливості у майбутніх фахівців.

Ключові слова: соціалізація, економічна соціалізація, монетарна соціалізація, монетарні уявлення, стратегії монетарної поведінки.

Постановка проблеми

Вступ. Перехід українського суспільства до нової парадигми економічного розвитку, радикальна зміна монетарних уявлень, орієнтацій, менталітету визначають необхідність вивчення феномену монетарної соціалізації як проєкції економічної соціалізації особистості. За десятки років перехідного періоду відбулося становлення нового покоління, представники якого зростали в умовах постійної фінансово-економічної кризи. Тому проблема монетарної соціалізації юних людей набуває особливої актуальності як у теоретичному, так і практичному аспектах.

Складні та неоднозначні перетворення в нашому суспільстві пов'язані, передусім, з економікою, монетарною політикою країни. У зв'язку з цим зростає необхідність в підготовці економічно грамотних випускників вищої школи, здатних самостійно та відповідально вирішувати питання, пов'язані з грошима. Раціональні монетарні уявлення універсальні та застосовуються у всіх сферах життєдіяльності, в умовах же переорієнтації української економіки на ринкові цінності молода людина без адекватної економічної орієнтації, без уміння ефективного оперування грошима не може вважатися підготовленою до життя та праці. Тому цілком виправданим є той особливий інтерес до проблеми монетарної соціалізації особистості, який спостерігається останніми роками у філософській, соціологічній, педагогічній та психологічній науці.

Аналіз останніх досліджень. У західній психології вчені переважно зосередили увагу на проблемах розроблення стадій розвитку монетарних уявлень у дітей та факторах, що впливають на процес монетарної соціалізації. Розвиток мислення в процесі засвоєння монетарних уявлень у різному віці досліджували у своїх працях К. Данзігер, Р. Саттон, А. Стросс, Г. Ферг. Вплив соціально-психологічних факторів на процес монетарної соціалізації вивчали Л. Магрудер, Г. Маршалл, М. Сігал, А. Фернам, Д. Швальб. Експериментальні дослідження монетарних уявлень особистості у зіставленні з теорією когнітивного розвитку представлені в працях Х. Діттмар і П. Фарбі. Методи вимірювання монетарних установок розробили В. Байлі, П. Вернімонт, Х. Голдберг, А. Грішем, С. Дакін, В. Лім, О. Меллан, Т. Мітчелл, Т. Танг, Д. Темплер, А. Фернам, С. Фітцпатрік, Н. Форман.

Наукові дослідження монетарної соціалізації у вітчизняній психології, які почалися лише в останні кілька років, присвячені проблемі формування монетарних уявлень в епоху трансформації суспільства (А. Авер'янова, В. Автономов, О. Дейнека, О. Коз-

лова, Л. Мілованова, В. Москаленко, Н. Побірченко, А. Фенько), впливу грошей на економічну свідомість (Л. Борисова, О. Дейнека); стадіальності процесу формування економічних уявлень у рамках теорії Ж. Піаже (О. Козлова), особливостям ставлення до грошей на різних вікових етапах (С. Абрамова, С. Буреніна, І. Зубіашвілі, О. Козлова, М. Семенов).

Метою статті є дослідження на основі теоретичного аналізу психологічних особливостей монетарної соціалізації студентської молоді.

Виклад основного матеріалу

Соціалізація є однією з провідних проблем соціальної психології. А в умовах переходу сучасного українського суспільства до ринкових економічних відносин ця проблема переломлюється в не менш актуальну проблему монетарної соціалізації, розуміння якої неможливе без уточнення поняття «соціалізація».

Соціалізація в широкому понятті передбачає свідоме засвоєння індивідом форм і засобів соціального життя, засобів взаємодії з матеріальною та духовною культурою, адаптацію до соціуму, створення власного соціального досвіду, ціннісних орієнтацій, свого стилю життя [11].

Незважаючи на те, що дослідження соціалізації відбувається вже понад століття, вивчення явища економічної соціалізації розпочалося порівняно нещодавно. Економічна соціалізація розуміється як складний та багатоаспектний процес входження індивіда в економічну сферу суспільства, формування у нього економічного мислення, процес інтеріоризації економічної реальності, що включає пізнання економічної дійсності, засвоєння економічних знань, формування економічних уявлень, знання економічних категорій, засвоєння і реалізацію економічної поведінки.

В. Москаленко трактує економічну соціалізацію як процес, в результаті якого людина, формуючи відповідні соціальні властивості, стає повноправним суб'єктом економіки. Найважливішим засобом цього виду соціалізації особистості на всіх вікових етапах її розвитку є гроші. Через гроші людина пов'язана з іншими людьми в єдину економічну реальність. Через посередництво грошей відбувається ознайомлення людини зі всіма іншими соціально-економічними явищами й інститутами [10].

Монетарна соціалізація — це проекція економічної соціалізації на сферу монетарних відносин, оскільки в сфері економіки і пов'язаних з нею монетарних відносин працює вся економічна соціалізація, всі її елементи.

Отже, недоцільно розглядати монетарну соціалізацію як частину економічної соціалізації. Монетарна соціалізація як монетарний аспект соціалізації — це процес формування в особистості ціннісного ставлення до грошей, навичок монетарної поведінки, цілісного відображення в свідомості людини монетарних відносин.

У нашому дослідженні ми використовуємо термін «монетарний», пов'язаний з появою монетарної теорії американського економіста М. Фрідмана [12]. Цей термін з'явився у вітчизняній науці у 60-х роках минулого століття і походить від англійського слова «*monetary*» («грошовий»). Ми, як і багато інших дослідників, використовуємо термін «монетарний» як синонім «грошовий».

Однією з особливостей монетарної соціалізації є те, що вона вбирає в себе не всю сукупність цінностей суспільства, а переважно ті з них, які можна застосувати до сфери

монетарних відносин і які позитивно або негативно впливають на ці відносини. Друга її особливість полягає в тому, що основним каналом реалізації цінностей та норм у сфері грошових розрахунків є специфічна форма поведінки індивіда — монетарна.

Згідно з традиціями вітчизняної соціальної психології, монетарна соціалізація розглядається нами як двосторонній процес, який включає не тільки засвоєння, а й активне відтворення індивідом монетарних відносин [2; 3; 4; 9; 10]. У цьому випадку людина є не лише об'єктом, а й суб'єктом монетарної соціалізації. Як суб'єкт монетарної соціалізації людина не просто засвоює норми і монетарні цінності суспільства, вона розвивається та самореалізується в ньому.

Метою монетарної соціалізації є вироблення адекватних і гармонійних уявлень про соціально-психологічну сутність грошей, кредитно-грошову політику держави, розвиток навичок монетарної поведінки.

Монетарна соціалізація — це процес, який детермінується конкретними соціально-економічними умовами, його не можна вважати завершеним на якомусь етапі життєдіяльності людини, оскільки він охоплює все життя людини.

На процес монетарної соціалізації особистості в сучасній Україні впливають такі тенденції: 1) традиційна економічна свідомість, яка пов'язана з релігійністю, сприйняттям грошей як абстрактної цінності; 2) радянський менталітет, який розглядає гроші як засіб експлуатації і нерівності, які потрібно знищити; 3) вплив західного економізму, який ставить грошові відносини в центр соціальних; 4) кризовий характер економіки, нерозуміння механізмів грошового обігу, низький рівень знань законів ринку, і, як наслідок, страх залежності від грошей. Однак ці тенденції варіюються в залежності від рівня економічної культури тієї чи іншої соціальної групи [1].

Відповідно до класифікації О. Козлової [8], можна виділити проблеми монетарної соціалізації в перехідному періоді суспільства.

1. Методологічна проблема. Полягає у необхідності одночасного засвоєння зовнішніх економічних норм і ролей, стереотипів щодо феномену грошей в суспільстві та формування індивідуальних стилів монетарної поведінки.

2. Етична проблема. Економічні цінності ринкових відносин відповідають західній етиці протестантизму, тоді як слов'янська етика має православне коріння. Ментальність вітчизняної культури має орієнтацію на духовні потреби, заохочує до відмови від матеріальних благ, що суттєво впливає на ставлення до таких економічних категорій, як багатство та гроші.

3. Трансформаційна проблема. Виражається в тому, що система цінностей радянського способу життя, правил і норм поведінки, традицій та звичаїв господарювання ще залишається дієвою і вступає в суперечності з новими реальними соціально-економічними умовами.

4. Дидактична проблема. Виникає в системі освіти у зв'язку з необхідністю впровадження цілісної програми економічного виховання. Ця проблема виражається у вигляді системи питань: кого, чому, коли і як вчити? Ці питання тісно взаємозалежні між собою. Відповідаючи на питання «кого»? , необхідно також припускати питання і «коли»? , з якого віку необхідно цілеспрямовано давати економічну інформацію — з дошкільного, молодшого шкільного, підліткового або юнацького віку, а також чому

вчити на кожному віковому етапі. У питанні «чому»? теж можна виділити три рівні — загальний, поведінковий і професійний.

5. Діагностична проблема. Передбачає комплекс заходів для створення валідних методик для дослідження монетарної соціалізації.

На наш погляд, окрім вищезгаданих, існує ще й особистісна проблема, оскільки монетарна соціалізація ускладнюється внутрішнім конфліктом громадян на фоні недовіри до влади, що здійснює економічні реформи. У своїй монографії А. Авер'янова, В. Москаленко і Н. Дембицька звернули увагу на те, що суперечливість цих перехідних умов породжує суперечливий, перехідний тип особистості, у якого, з одного боку, домінують нові ринкові інтереси, цінності, прагнення, а з другого — він підсвідомо керується архетипами старого суспільства, які заважають адаптуватися до умов сьогодення. Так, з одного боку, молодь загалом позитивно ставиться до проведення економічних реформ, більшість з них їх схвалює. Водночас високий рівень орієнтації на ринкову економіку не збігається з їх ставленням до проведення економічних реформ в Україні — відбувається розрив між вимогами-умовами і поглядами-установками. Таким чином, молоді люди в нашій країні стикаються з проблемою зміни системи монетарних уявлень в умовах реформації української економіки [1].

У перехідний період внаслідок гострої боротьби принципово різних світоглядів через внутрішні закономірності розвитку суспільної психології змінюються механізми монетарної соціалізації молоді — переважають саме ті з них, які засновані на аналізі власного досвіду економічної діяльності та досвіду інших людей — економічно успішних однолітків або відомих ділових людей. Нові економічні умови надають більшу свободу економічного вибору, але значно знижують соціальну захищеність представників молодого покоління. Ще однією характеристикою сучасних умов є відсутність у сучасного суспільства чітких орієнтирів власного розвитку, зокрема, розвитку молоді. Тому дослідники відмічають особливі труднощі економічної, зокрема, монетарної соціалізації сучасної молоді [6].

Альтернативи, які перед молодого людиною розкриває її становище власника грошей, — це можливості споживання, або накопичення, або інвестування грошей, якими вона розпоряджається. Кожен із варіантів відкриває свій широкий спектр вибору різних моделей монетарної поведінки, які детермінуються об'єктивними функціями грошей та забезпечують можливість задоволення різних потреб. Найпринциповішим для людини є рішення, що стосується співвідношення між різними варіантами: споживанням, накопиченням, інвестуванням. Безумовно, першу й провідну роль у цьому виборі відіграють макро- і мікроекономічні умови, особиста економічна ситуація, однак на монетарну поведінку значною мірою впливають і сприйняття, і інтерпретація людиною соціоекономічного середовища, її очікування, атитюди, ціннісні орієнтації, які органічно входять у структуру світоглядної позиції особи. Виходячи зі своїх світоглядних установок, людина приймає конкретні рішення щодо того, чи витратити свої гроші, як багато витратити і на що саме, чи буде вона їх інвестувати і в які конкретні справи, чи буде вона робити позички, братиме кредити тощо. Аналіз монетарної поведінки є засобом вивчення таких масових явищ, як інфляційні очікування населення, товарна паніка, які повинні враховуватися у формуванні економічної політики держави, особливо в сучасних нестабільних умовах [5].

Отже, монетарна соціалізація визначається, в першу чергу, культурою суспільства, її монетарними цінностями, моделями монетарної поведінки, що засвоюються індивідом у процесі економічної діяльності.

За аналогією до трикомпонентної структури соціалізації, її різновид — монетарна соціалізація — включає когнітивний, емоційний, поведінковий компоненти [10].

Когнітивний компонент монетарної соціалізації становлять повсякденні та наукові уявлення особистості про фінансову систему та про своє місце в системі монетарних відносин. Про якісні характеристики уявлень можна судити за тією або іншою мірою їх узагальненості чи систематизованості, цілісності, комплексності чи фрагментарності. Цей компонент включає в себе загальні економічні знання про гроші та систему переконань особистості. Монетарні уявлення в юнацькому віці характеризуються індиферентністю, невизначеністю, орієнтацією на соціальну цінність грошей. Величезна роль взаємозв'язку монетарних уявлень з ціннісно-сисловою сферою в юнацькому періоді. Фактично задачею монетарної соціалізації на етапі юності є визначення місця грошей в системі цінностей.

Зв'язок монетарних уявлень ціннісними орієнтаціями юнаків досліджували Д. Литвиненко, М. Єфремова, М. Семьонов. За даними їх досліджень, гроші в уявленні представників юнацького віку є засобом особистісного самовираження, досягнення влади або свободи і майже не асоціюється з відповідальністю. М. Єфремова припускає, що це пов'язано з відсутністю досвіду у студентів у зароблянні грошей, через що ця вікова група прагне володіти грошима, але не нести за них відповідальність. Отже, одним факторів формування монетарних уявлень й монетарної соціалізації в юнацькому періоді є трудовий досвід, перші спроби заробітку грошей. Більшість вітчизняних дослідників виявили також домінування матеріальних цінностей над духовними у студентів, що пов'язується з кризовими соціально-економічними перетвореннями у суспільстві [13].

Суттєвим чином на етапі юності проявляються гендерні відмінності в монетарних уявленнях, адже цей віковий період є критичним у розвитку статевої ідентичності. Юнакам характерна тенденція надавати грошам підвищену цінність. Досягнення фінансового успіху, багатства поєднано з образом справжнього чоловіка в юнацькому віці. Вони компетентніші в поводженні з грошима і більш схильні до ризику при їх придбанні. Хлопці більш довірливі і самовпевнені у фінансових відносинах, рідше, ніж дівчата, переживають почуття безпорадності, заздрості і сорому з приводу нестачі грошей.

Дівчата більш фрустровані щодо грошей, ніж хлопці. Для дівчат характерний акцент на особистих зусиллях і здібностях стосовно матеріального благополуччя.

Значний вплив на когнітивний компонент монетарної соціалізації здійснює фактор професіоналізації студентської молоді. Професійна освіта обумовлює неоднорідний доступ до економічних знань, передбачає різний рівень практичної підготовки у фінансовій діяльності. Досліджуючи вплив фактора професіоналізації на формування монетарних уявлень у студентів, А. Купрейченко і А. Журавльов встановили, що для студентів економічних спеціальностей значущість грошей набагато вища, ніж у студентів лікарського й інженерного факультету. Аналізуючи монетарні уявлення у студентів в динаміці професіоналізації, автори визначили, що на третьому курсі у студентської

молоді значущість грошей знижується, але до кінця п'ятирічного періоду навчання у вузі гроші в свідомості студентів набувають більш позитивного змісту [6].

Емоційно-ціннісний компонент монетарної соціалізації являє собою почуття та переживання людини щодо такого явища економічної дійсності, як гроші. На цьому етапі розвитку психологічної науки існує невелика кількість досліджень особливостей емоційного компонента монетарної соціалізації студентської молоді. Опіраючись на наявні дослідження, можна стверджувати, що емоційні переживання щодо грошей наділені такими характеристиками, як полярність і глибинність. Перша особливість впливає на суперечливий характер емоційного переживання, на швидкий перехід від радості стосовно грошей до відчуття занепокоєння через них. Дана особливість емоційного компонента монетарної соціалізації може бути пояснена формуванням системи цінностей юнака. Тоді як глибина емоційних реакцій стосовно грошей пояснюється юнацьким максималізмом, що проявляється у подібному ставленні до всіх явищ дійсності.

Варто відмітити, що з досягненням особистісної зрілості в пізній юності на п'ятому році навчання у вузі формується позитивне емоційне ставлення до грошей [6].

Монетарні цінності, монетарні мотиви, монетарні домагання особистості, монетарні норми, стратегії монетарної поведінки складають основу поведінкового компонента монетарної соціалізації [6].

Дослідженням стратегій монетарної поведінки в умовах соціально-економічних змін на пострадянському просторі займалися І. Задорін, О. Кузьміна, І. Гребанова й встановили, що для представників старшого покоління характерна стратегія страхування (відкладання грошей на «чорний день»), яка була поширена в радянські часи. Представники середнього віку демонструють стратегію накопичення, а молодь, включаючи студентів, використовують змішані стратегії та схильні інвестувати гроші. Більше того, молоді люди прагнуть вкладати кошти не тільки в банківські установи під процент, а й у власний розвиток (отримання освіти, навчання за кордоном, відкриття власної справи) [7]. Отже, поведінковий компонент монетарної соціалізації на етапі юності відрізняється гнучкістю, здатністю переключатися від однієї стратегії монетарної поведінки до іншої, що обумовлено гнучкістю психічних процесів та особливостями умов життя (відсутність стабільного заробітку, фінансова залежність від батьків). Ключовою детермінантою монетарної поведінки в юнацькому віці є ціннісна орієнтація на саморозвиток та самореалізацію [13].

Згідно з іншими дослідженнями [5], з віком монетарна поведінка молодої людини стає більш раціональною. В 22–23 роки відбувається перехід від пасивних форм монетарної поведінки до активних (грошові операції з депозитами, вкладання грошей у власний бізнес). Особливістю монетарної соціалізації в період юності (17–21 рік) є виникнення психоемоційного комплексу — блокування активності у сфері монетарних відносин реакціями страху, тривоги, сорому. Ці емоційні реакції частково спричинені низьким ступенем задоволеності потреби в соціальній та економічній безпеці у студентів, пов'язані з невпевненістю у майбутньому матеріальному забезпеченні в кризових умовах української економіки. Таким чином посилюється роль емоційного компонента монетарної соціалізації на поведінковий.

На поведінковий компонент монетарної соціалізації також впливає фактор професіоналізації студентської молоді. Так, стратегії монетарної поведінки у студентів-

психологів характеризуються авантюризмом і схильністю до ризику, для студентів економічної спеціальності характерна раціональна монетарна поведінка, студенти факультету інформатики та радіоелектроніки проявляють пасивні стратегії монетарної поведінки. На думку А. Максименка, ця розбіжність обумовлена затребуваністю цих спеціальностей та планами щодо майбутніх матеріальних статків [13].

Висновки

В загальному вигляді монетарна соціалізація позначається як входження людини в систему монетарних відносин. Психологічні особливості монетарної соціалізації студентської молоді, майбутніх фахівців обумовлюється низкою факторів: по-перше, соціально-економічними умовами, наявною економічною культурою з притаманними їй монетарними цінностями; по-друге, особливостями юнацького віку; по-третє, впливом професійної освіти, що передбачає різні рівні економічних знань про гроші.

ЛІТЕРАТУРА

1. Авер'янова Г. М. Особливості соціалізації молоді в умовах трансформації суспільства: монографія / Г. М. Авер'янова, Н. М. Дембицька, В. В. Москаленко. — К. : ППП, 2005. — 323 с.
2. Андреева Г. М. Психология социального познания: учеб. пособие для студ. высш. учеб. завед. / Г. М. Андреева. — М. : Аспект Пресс, 2000. — 288 с.
3. Весна Е. Б. Психологические закономерности и механизмы процесса социализации-индивидуализации в онтогенезе: дис. ... д-ра. психол. наук : 19.00.13 / Е. Б. Весна. — М., 1998. — 397 с.
4. Голованова Н. Ф. Социализация и воспитание ребенка: учеб. пособие / Н. Ф. Голованова. — СПб. : Речь, 2004. — 272 с.
5. Дейнека О. С. Экономическая психология: социально-политические проблемы / О. С. Дейнека. — СПб. : Изд-во С.-Петербург. ун-та, 1999. — 240 с.
6. Журавлев А. Л. Экономическое самоопределение / А. Л. Журавлев, А. Б. Курейченко. — М. : Ин-т психологии РАН, 2007. — 480 с.
7. Задорин И. В. Динамика финансовой активности населения России в 1995–2001 гг. / И. В. Задорин, О. Д. Кузина, Д. М. Стребков // Эксклюзивный маркетинг. — 2001. — № 3. — С. 27–87.
8. Козлова Е. В. Психологические основы экономической социализации / Е. В. Козлова. — Великий Новгород : НовГУ, 2004. — 80 с.
9. Козлова Е. В. Психологические особенности социализации на разных этапах детства: дис. ... канд. психол. наук. : 19.00.07 / Е. В. Козлова. — М., 1998. — 150 с.
10. Москаленко В. В. Соціальна психологія: підручник / В. В. Москаленко. — К. : Центр навч. літ-ри, 2005. — 624 с.
11. Мудрик А. В. Социальная педагогика / А. В. Мудрик. — 6-е изд. перераб. и доп. — М. : Знание, 2007. — 224 с.
12. Фридман М. Основы монетаризма / М. Фридман. — М. : ТЕИС, 2002. — 612 с.
13. Семенов М. Ю. Ценность денег в разные возрастные периоды / М. Ю. Семенов, Ю. В. Мацнев // Молодежь и ценности современного общества. — Омск, 2005. — 376 с.

Никоненко Е. В.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ МОНЕТАРНОЙ СОЦИАЛИЗАЦИИ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ

Рассматривается проблема монетарной социализации как проекции экономической социализации на сферу монетарных отношений, сущность которой состоит в формировании ценностного отношения к деньгам, навыков монетарного поведения, целостного отражения в сознании человека монетарных отношений. Представлена общая характеристика когнитивного, эмоционального и поведенческого компонентов монетарной социализации и раскрыты их психологические особенности у будущих специалистов.

Ключевые слова: социализация, экономическая социализация, монетарная социализация, монетарные представления, стратегии монетарной поведения.

Nykonenko O. V.

PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF FUTURE SPECIALISTS' MONETARY SOCIALIZATION

In the article the problem of monetary socialization as a process of entering the system of monetary relations, involvement in the financial sector of society, including the formation of monetary representations and skills of monetary behavior is offered. General characteristic of cognitive, emotional and behavioral components of monetary socialization is given and their psychological characteristics of future specialists are outlined.

Key words: socialization, economic socialization, monetary socialization, monetary representations, strategies of monetary behavior.